

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

133:2 • 2013

Jakt i tidigmodern praktik och politik

KARIN HASSAN JANSSON *Uppsala universitet**

Ulf Nyrén, *Rätt till jakt: en studie av den svenska jakträtten ca 1600–1789* (Göteborg: Institutionen för historiska studier, Göteborgs universitet 2012). 254 s. (Summary in English: Game laws in Sweden: a study of the hunting laws circa 1600–1789.)

Relationerna mellan stat och lokalsamhälle, mellan överhet och undersåtar och mellan olika sociala grupper har ofta stått i centrum för forskning om det tidigmoderna Europa. Ett sätt att undersöka dessa relationer är att studera frågor om jakträtt. Jakt och fiske var traditionella binärningar för bondebefolkningen, samtidigt som jakt var ett betydelsefullt inslag i de europeiska kungahusens och adelns manifestation av status och makt. Adeln ville ha exklusiva rättigheter till jakt, inhägnade jaktområden och genomdrev jaktförbud för andra grupper, medan lägre samhällsskikt kämpade för att få behålla sin traditionella rätt att utnyttja naturens resurser. Kampen om rättigheter till jakt blev intensiv och våldsam i vissa delar av Europa under den tidigmoderna perioden, något som E. P. Thompson har visat i sin klassiska studie *Whigs and hunters* från 1975.

Thompsons bok var en av inspirationskällorna för Ulf Nyrén när han formulerade utgångspunkterna för avhandlingen *Rätt till jakt: en studie av den svenska jakträtten ca 1600–1789*. I Sverige hade jakt reglerats i lag sedan medeltiden, men under den tidigmoderna perioden begränsades jaktmöjligheterna för de flesta av rikets invånare. I delar av landet blev jakten förbehållen kungamakt och adel medan andra grupper riskerade hårda straff för olaga jakt. I relation till denna grundläggande problematik ställs två huvudfrågor: "Varför blev det av vikt för svenska eliter att söka en exklusiv jakträtt?" och "Hur reagerade allmogen mot de inskränkande lagarna och vilka former tog motståndet?" (s. 15). Redan i själva frågeställningen bygger

* Lektor i historia, fakultetsopponent

Nyrén in en kamp mellan elit och allmoge, något som jag kommer att få anledning att återkomma till.

Frågorna riktas dels till källor från det centrala politiska arbetet, som lagar, förordningar, riksdagsprotokoll och riksdagsbesvär, dels till domböcker som ger inblick i den praktiska tillämpningen av lagarna. I avhandlingens inledning introducerar Nyrén de teoretiska begreppen *conspicuous consumption* och *vardagligt motstånd*. *Conspicuous consumption* syftar i korthet på att man konsumerar för att visa upp sin status och rikedom och för att distansera sig från andra grupper. Det svenska begrepp som kommer närmast och som har använts för den tidigmoderna perioden är lyxkonsumtion; ett mer talande ord är skrytkonsumtion. Med begreppet vardagligt motstånd knyter Nyrén an till antropologen James C. Scotts tankar om att en undertryckt befolkning inte i första hand ägnar sig åt öppna protester utan åt olydnad i småsaker.

Avhandlingens empiriska undersökning presenteras i fem kapitel. I det första (kapitel två) analyseras lagar och förordningar om jakt från landskapslagarnas tid fram till 1789 då elitens monopol på jakt avskaffades. Kapitel tre ägnas åt frågor om jakt och jakträtt i rikspolitikerna från 1640 till 1789. Syftet är att utröna motiv och drivkrafter hos statsmakt och frälse å den ena sidan och de ofrälse å den andra. Den olaga jakten står i centrum i de tre följande kapitlen. I kapitel fyra studeras jaktbrott i Marks härad från 1611 till 1789. Kapitel fem tar upp jaktbrott i ett antal geografiskt spridda områden från vilka det finns tryckta domböcker, medan jaktbrott på Öland behandlas i det sjätte kapitlet.

Nyrén kommer fram till att motiven bakom de inskränkande jaktlagarna framför allt var elitens vilja att försäkra sig om rätt till jakt utifrån jaktens funktion som social markör, alltså en form av *conspicuous consumption*. Jakträtten blev en del av de politiska striderna kring ståndsprivilegierna och författaren betonar att jakträtten var en viktig symbolfråga för adeln – viktigare till sitt utanverk än i den vardagliga praktiken. Allmogen reagerade anmärkningsvärt passivt på de politiska arenorna när de hårda inskränkande lagarna infördes. Inte heller på det lokala planet hittar Nyrén några högljudda eller organiserade protestaktioner. Jaktbrott var inte någon vanlig brottskategori inför landets rätter, även om de var vanligare på Ölands kungliga jaktmarker där kontrollen var extra hård. Mängden jaktbrott och deras innehåll visar ändå, enligt Nyrén, att allmogen inte hade någon överdriven respekt för jaktlagarna och deras agerande kan tolkas som en sorts tyst protest, ett vardagligt motstånd.

Ulf Nyrén har skrivit en väl disponerad avhandling. Den är tydligt strukturerad och läsarvänlig med delsammanfattningar och tydliga syftesformuleringar i kapitelinledningarna. Författaren tar sin utgångspunkt i flera

skilda forskningslägen, både nationella och internationella, och i slutkapitlet relateras resultaten till dessa forskningslägen. Nyrén har systematiskt gått igenom och bearbetat ett omfattande och inte alls lätt källmaterial. Upplägg med de olika undersökningsområdena är smart och tillåter författaren att utnyttja det tryckta materialet för att komplettera och nyansera den bild han fått av de större undersökningarna av Marks härad och Öland. Han har med sin undersökning tagit fram spännande mönster och linjer i lagstiftningen om jakt, i diskussionerna om jakt i politiska sammanhang och – inte minst – i brotten mot jaktlagstiftningen runt om i landet.

Med detta sagt, finns det aspekter av avhandlingen som kan diskuteras och delar som hade kunnat utvecklas. Ett exempel är definitionen av själva studieobjektet jakträtt. Det är ett begrepp som täcker en komplex praktik. Det handlade om olika sorters jakt, jakt med skjutvapen såväl som med fällor och gillar, jakt på olika sorters bytesdjur – allt från björn till rådjur och ripor – och jakt i skilda delar av riket, under olika delar av året och i såväl skog och skärgård som inhägnade djurgårdar. Nyrén för ett bra allmänt resonemang om jakträtt (s. 40ff.) och uppmärksammar behovet av precisering. Han hamnar emellertid snabbt i en idéhistoriskt präglad diskussion av begreppet och i olika linjer av rättsligt tänkande kring jakträtt. Jag efterlyser en diskussion som är tydligare kopplad till de källmässiga urvalen och frågeställningarna.

Att få jaga rovdjur var inte eftersträvarvärt i det tidigmoderna Sverige. Tvärtom, rovdjursjakten var en lagstadgad plikt för allmogen som de ofta protesterade mot. Mot den bakgrunden hade det varit motiverat att reservera begreppet jakträtt för den positivt värderade rätten att jaga som kung och adel monopoliserade och använda en term som till exempel jaktplikt för den negativt värderade plikten att jaga rovdjur. En sådan begreppsprecisering hade både kunnat vara till hjälp i avgränsningen av ämnet och i analysen. Nyrén är i det avseendet inte konsekvent i sin behandling av källmaterialet: ibland lyfter han in frågor om rovdjursjakt (som i kapitel två och tre) och ibland utesluter han dem (som i kapitel fem).

I kapitel två, med rubriken "Jakträtt i lagstiftningen ca 1250–1789", studerar Nyrén lagar och förordningar om jakt och lyfter fram fyra centrala linjer i lagstiftningen och dess förändring. Enligt traditionell romersk rätt sågs vilda djur som *res nullus* (egendom utan ägare) och svensk medeltida rätt gav ofta jägaren rätt att tillägna sig det byte han fällt. Men redan i vissa landskapslagar fick det synsättet ge vika för en jakträtt kopplad till ägande. Den exakta innebörden av kopplingen skiftade över tid; under medeltiden kunde det handla om att man fick jaga på annans jord, men endast gillra fällor på egen mark. Allmogens rätt att jaga inskränktes sedan under 1500- och början av 1600-talet i en rad partikulära förordningar. 1647 års jaktstadga lyfts fram som en viktig gräns av Nyrén. Där klargjordes att jakt på högdjur

och jaktskytte var ett privilegium för adel och kungamakt och att ofrälse endast fick snara småvilt som hare och fågel på egen jord. Undantaget var älgjakt under vissa delar av året och i vissa områden samt skärgårdsbefolkningens rätt att fånga och skjuta sjöfågel på våren.

Kapitlet om de rättsliga förändringarna fungerar som en bakgrund till Nyréns undersökning av jakträttsfrågan i rikspolitiken från 1640-talet till 1789. Hypotesen är att adelns krav på exklusiv jakträtt ledde till protester och motstånd från andra grupper, särskilt från allmogen. Därför är allmogens besvär en av de källor som Nyrén studerar, men han tittar också på riksdagsståndens och riksrådets protokoll under perioder då jaktfrågor avhandlades. Nyrén finner – i strid med sin hypotes – ”en märkvärdig passivitet eller ointresse” från böndernas sida. Han drar slutsatsen att jakträtten i relation till andra frågor var sekundär för riksdagsbönderna och tolkar deras passivitet som del av en allmän acceptans av ståndssamhällets villkor. Han släpper dock inte tanken om motstånd från allmogens sida utan frågar sig om landsbygdsbefolkningen i stället protesterade genom att ägna sig åt tjuvjakt. Den frågan besvaras sedan i de delar som bygger på domböcker och som jag strax kommer till.

Nyréns framställning av de politiska debatterna struktureras dels utifrån källorna – allmogens besvär behandlas först, sedan jaktfrågan genom olika sorters protokoll – och kronologiskt med avsnitt som behandlar perioderna 1640–1668, 1731–1738 och 1765–1789, då jaktfrågan diskuterades i riksdagen. Texten är huvudsakligen deskriptiv: Nyrén kartlägger händelseförlopp och refererar sakinnehåll i besvär, protokoll och andra inlagor. Han rör sig på ytan av den politiska debatten och relaterar jaktfrågans utveckling till de mer övergripande styrkeförhållandena mellan de olika stånden och mellan adel och kungamakt. Men han missar många möjligheter till fördjupad analys.

En del av problemen med Nyréns analys kan illustreras av hur han behandlar ett besvär från allmogen i Västernorrland vid riksdagen 1746–47. Besväret är en anhållan om att allmogen i Västernorrland skall få skjuta älg på egen mark, en rätt de säger sig ha förlorat i en resolution från 1685. Nyrén refererar besvärets innehåll i ett par meningar och ägnar en halvsida åt att resonera om vilken resolution som allmogen hänvisar till. Resonemangen utmynnar i slutsatsen att åtskilliga påbud i jaktfrågor var otydliga och tolkades på olika sätt (s. 83). Med sitt fokus på kartläggning och sakinnehåll förbiser Nyrén intressanta inslag i besvärstexten. Allmogen använde sig exempelvis av argumentet att de sedan ”uråldriga tider” haft lov att skjuta fågel och älg och framhöll att de betalade skatt för denna rättighet. De menade vidare att inskränkningarna i denna rätt gjorde att bytesdjuren gick förlorade och i stället blev föda till de oönskade rovdjuren. Kungens och adelns exklusiva

rättigheter kunde, enligt allmogen, inte heller utnyttjas i deras del av riket: ”de höga bergen och stora skogarna även hindra, att höga överheten ej själv förnöja kan eller betjäna sig av jakt”.¹

Besvärsskrivarna framstår som väl insatta i jaktfrågorna och visar prov på en kreativ argumentation när de ställer centrala värden i jaktfrågan – rovdjursbekämpningen och elitens vilja att jaga (jaktplikt och jakträtt) – mot varandra så att det gynnar deras intressen. De refererar även till gamla rättigheter och till geografiska förutsättningar. I besvärstexten finns alltså mycket att hämta för Nyrén som intresserar sig för ”[d]et maktpolitiska spelet, argumentationens vidd och djup” och vill få en ”uppfattning om jakträttens betydelse för respektive part” (s. 72). Nyrén lägger emellertid nästan ingen vikt vid den här typen av inslag i källorna. Analysen hade blivit mer nyanserad och övertygande om han hade tonat ned den kartläggande och utredande ambitionen till förmån för en mer frågestyrd och problemorienterad analys av källornas innehåll. Då hade också det analytiskt viktiga – till exempel olika argumentationslinjer och kronologiska brott i dessa linjer – kunnat strukturera framställningen.

En anledning till att endast vissa delar av källornas innehåll beaktas av Nyrén är att han har för dåliga analytiska verktyg med sig in i arbetet med källorna. Det gäller bland annat i relation till begreppen *conspicuous consumption* och vardagligt motstånd och i bristen på diskussion om förhållandet mellan dessa begrepp och de teorier som finns bakom dem. Å ena sidan utgår Nyrén, med grund i tidigare forskning, från att elitens vilja att få exklusiv jakträtt var kopplad till deras vilja att markera sin särställning i form av *conspicuous consumption*. Markeringarna borde rimligtvis ha skett främst i relation till grupperna närmast eliten. Å andra sidan hade jakt traditionellt varit tillåtet för alla, eller åtminstone för dem som ägde jord, vilket gör att elitens försök att monopolisera jakten kunde ha mött motstånd också från grupper som befann sig i de lägre sociala skikten där jakten var viktig för försörjningen. Konfliktlinjen gick här, enligt Nyréns beskrivning av problematiken, mellan adeln och bönderna, eller mellan överheten och allmogen, och det är i relation till den konflikten som han tar han hjälp av begreppet vardagligt motstånd.

Mot bakgrund av Nyréns problemformulering och de begrepp som han använder förväntar jag mig att han skall undersöka vilka grupper som protesterade mot adelns krav på exklusiv jakträtt och var protesterna skedde. Kom motståndet från sociala grupper som genom sitt sätt att leva kunde utgöra ett hot mot elitens särställning? Protesterade de grupperna på de politiska arenorna, eller i sin praktik, genom att trotsa jaktförbudet? Och hur

1. Sten Landahl (red.), *Bondeståndets riksdagsprotokoll 6: 1746–1747* (Stockholm 1957), s. 811.

var det med de lägre samhällsskikten – värnade bönderna sina traditionella jakträttigheter i riksdagen eller i skogen genom tjuvjakt? I stället för att ställa sådana frågor, som kunnat konkretisera och kvalificera diskussionerna om *conspicuous consumption* och vardagligt motstånd, utgår Nyrén från att kampen stod mellan ”överhet och allmoge” eller ”adel och bönder”. Hans sociala kategorier är för trubbiga och han går in i analysen utan att ha klargjort vad – i källorna – han ser som uttryck för *conspicuous consumption* respektive vardagligt motstånd.

I den politiska debatten letar Nyrén förgäves efter bondemotstånd. Han hittar motstånd från andra grupper, till exempel prästerna, och konstaterar att adelns irritation över tjuvjakt ofta riktar sig mot andra grupper än bönderna, framför allt officerare. Men han ger inte det något analytiskt värde, trots att prästernas och officerarnas (grupper som stod relativt nära adeln) motstånd stärker Nyréns hypotes om att jakt även i Sverige var ett sätt att manifesteras status. Även i den olaga jakten söker Nyrén efter motstånd från allmogen, och trots att han konstaterar att ”[d]et var påfallande många frälsepersoner, officerare och ståndspersoner bland de anklagade” (s.152), gör han ingen analytiskt poäng av det i relation till frågan om *conspicuous consumption*.

Detta leder över till de kapitel som utgår från domboksmaterial. Här gör Nyrén värdefulla kartläggande undersökningar av den olaga jakten. I kapitel fyra, om Marks härad, lyfter han fram ett antal brott fördelade över tid, vilken typ av jaktbyten de handlade om, huruvida tjuvjägarna agerade i grupp eller inte, hur dessa förhållanden fördelade sig över tid, huruvida de anklagade fälldes eller friades och vilka ”professioner” tjuvskyttarna hade. Redovisningen sker dels kvantitativt, i form av antal och andel, presenterat i tabeller och brödtext, dels i form av korta referat av en del fall. I slutet av kapitlet kommer två avsnitt där allmogens attityder, möjligheter och motiv till jakt och tjuvskytte ställs i centrum och då refereras några mål mer utförligt. Allt det här är bra, undersökningarna är noggranna, redovisningarna är pedagogiska och resultaten är övertygande.

Men även här hade Nyrén kunnat göra mer av analysen och även här tror jag att bristerna bottnar i alltför outvecklade teoretiska diskussioner och metodologiska verktyg. Begreppet vardagligt motstånd hade till exempel behövt konkretiseras i relation till den olaga jakten. Är alla lagbrott eller förseelser motstånd? Vad krävs för att något ska räknas som motstånd? Vad är tecken på motstånd eller tecken på icke-motstånd? Är det viktigt vem som agerade och vad den personen gjorde? Både en namnlös kvinna som tog hem ett rådjurskid som hon hittat i skogen och en friherrinna som skickade ut sina underlydande för att skjuta hjort på en häradsallmänning gjorde sig skyldiga till olaga jakt. Men hur skall deras handlingar tolkas i relation till

frågorna om *conspicuous consumption* och vardagligt motstånd? När Nyrén i slutet av kapitlet skriver att tjuvjägarna, oaktat underliggande motiv, "måste ha betraktat dem [lagarna] som orättfärdiga, orättvisa och orättmätiga" (s. 143), blir jag inte övertygad – dels för att endast 65 fall av olaga jakt behandlades av Marks häradsrätt under cirka 180 år och dels för att Nyrén inte redovisar några kriterier för när det är rimligt att tolka ett lagbrott som ett uttryck för vardagligt motstånd och när det inte är det.

Som jag redan nämnt bygger Nyréns avhandling på omfattande empiriska studier och hans kartläggning av jakträtten i det tidigmoderna Sverige utgör utan tvekan värdefull historisk forskning. Min kritik har framför allt rört genomförandet av analysen i relation till de två huvudfrågorna och de viktigaste teoretiska begreppen. Jag har efterlyst mer utvecklade metoder och analytiska begrepp. Det finns en potential i källorna som Nyrén inte har kunnat komma åt eftersom hans analytiska verktyg har varit bristfälliga och det finns en komplexitet och en del spännande mönster som inte kommit till sin rätt i studien. Det handlar, med andra ord, om några lätt fångade byten som Nyrén missat.

Poängen med historievetenskaplig forskning är att skapa ny, empiriskt baserad, kunskap och det har Nyrén gjort med sin avhandling. Den lär oss mycket om hur jaktfrågorna diskuterades på de politiska arenorna, om jaktens praktik i det tidigmoderna samhället och om den tidigmoderna periodens uppfattningar om föränderliga djurpopulationer. Avhandlingen öppnar ett forskningsfält där det finns mer att göra, inte minst vad gäller de spänningsfyllda relationerna mellan olika sociala grupper i det tidigmoderna Sverige.